

*‘De mens is geen gegevenheid, maar een
mogelijkheid tot alles!’
Abel Herzberg – Eichmann in Jeruzalem*

*‘De gewone mensen weten niet, dat alles mogelijk is.’
David Rousset – De diepte der kampen*

5	Inleiding – Op zoek naar Karl
53	Deel 1 – Het gezicht van het kwaad
55	Hoofdstuk 1: <i>Arbeit Macht Frei</i>
91	Hoofdstuk 2: <i>Rudolf Höss – de commandant</i>
145	Hoofdstuk 3: <i>Adolf Eichmann – de expert</i>
181	Hoofdstuk 4: <i>Irma Grese – het mooie beest</i>
211	Hoofdstuk 5: <i>Marcelle Gombey – de mooie blonde van bij ons</i>
249	Deel 2 – De analyse van het kwaad
251	Hoofdstuk 6: <i>Het begrijpen van het kwaad</i>
303	Hoofdstuk 7: <i>De wortels van het kwaad</i>
353	Hoofdstuk 8: <i>De architectuur van het geweld</i>
407	Hoofdstuk 9: <i>De organisatie van het geweld</i>
509	Hoofdstuk 10: <i>De uitvoering van het geweld</i>
623	Hoofdstuk 11: <i>De complexiteit van het kwaad</i>
697	Hoofdstuk 12: <i>De toekomstige uitdaging van het kwaad</i>
797	Epiloog – De vogelwereld van Auschwitz

Inleiding

Op zoek naar
Karl

Op zoek naar Karl

Karl-Friedrich Höcker (links).

7 juli 2010. Een broeierige zomeravond. Op het wereldkampioenschap voetbal speelt Duitsland tegen Spanje. Terwijl half Europa aan de buis gekluisterd zit, loop ik op een klein kerkhofje in Engershausen, nabij Lübbecke in het noordwesten van Duitsland. Ik ben er op zoek. Ik zoek het levensverhaal van Karl-Friedrich Höcker, tijdens de Tweede Wereldoorlog adjudant van de kampcommandant in de concentratie- en vernietigingskampen van Majdanek (Lublin) en Auschwitz.

Höcker is ongeveer honderd jaar eerder in het dorpje geboren. Ik hoop er zijn graf te vinden. Door van geboorte tot overlijden zijn levensverhaal te doorgronden, wil ik helderheid krijgen in zijn proces van ouderschap. Ik wil begrijpen waartoe hij heeft bijgedragen: de industriële moord op honderdduizenden mensen in de kampen Majdanek en Auschwitz-Birkenau.

Engershausen is een klein dorp, dus het kerkhof is niet al te groot. Ik loop van graf naar graf. Op de plakaten zie ik namen, families, een weergave van het lokale sociale weefsel. Op een bepaald moment kom ik bij een reeks graven van de familie Höcker. Het is een graf met meerdere plakkaatjes en namen. Ik zie zijn vermoedelijke vader liggen, zijn moeder. Ook zijn broers liggen er. Enkel Karl Höcker zelf vind ik niet. Geen spoor van hem.

Terwijl ik over het kerkhof loop, hoor ik in de verte plots een luid gejoel. Een geluid van jewelste verstoort de rust. De wedstrijd! Waarschijnlijk is er een goal gemaakt. Is het een goal van Duitsland? Spanje? Ik weet het niet, maar op dat

moment valt wel mijn frank: het moet iets met dat wereldkampioenschap voetbal te maken hebben. Waarschijnlijk staat op dat moment heel de wereld stil. Iedereen is bezig met Duitsland-Spanje. Maar ik niet. Ik ben in de ban van Karl.

Mijn zoektocht naar het verhaal van Karl Höcker is enkele jaren eerder gestart. Aan het einde van mijn Holocaust- en genocidestudies, in het voorjaar van 2007, stuit ik op het zogenaamde 'Höcker-album'. Dat document, een album met 116 zwart-witfoto's verzameld door adjudant Höcker in Auschwitz, is pas een jaar eerder vrijgegeven en geschonken aan het US Holocaust Memorial Museum. Op de foto's zijn Duitse officieren, administrateurs en bewakingseenheden van het kamp te zien bij officiële momenten en tijdens uitstapjes. Het is een merkwaardig document. Het album geeft een unieke inkijk in de leefwereld van daders van Auschwitz in het najaar van 1944.

De eerste pagina van het album toont een foto van twee SS'ers. Het onderschrift luidt: 'Mit Kommandanten SS-Stubaf. Baer, Auschwitz 21.6.44.' Höcker poseert er naast zijn commandant in Auschwitz, SS-Sturmbannführer Richard Baer. Het is echter vooral de datum die me opvalt. 21 juni 1944, de dag waarop de foto genomen is, komt immers overeen met de eindfase van *Aktion Höss*, de georganiseerde massamoord op Hongaarse Joden aan het einde van de geschiedenis van het vernietigingskamp. Tussen begin mei en begin juli 1944 werden daarbij 430.000 Hongaarse Joden gedeporteerd naar Auschwitz. 320.000 van hen werden vermoord bij aankomst. Dat gebeurde volgens de standaardprocedure: aankomst, selectie, vergassen, cremieren.

320.000 mensen uitgemeord, op acht weken tijd. Rudolph Höss, de voormalige kampcommandant van Auschwitz, was ter ondersteuning van deze moordoperatie teruggekomen uit

Berlijn en verleende dan ook zijn naam aan deze actie. *Aktion Höss* moet zowat de grootste gruwel ooit geweest zijn in de recente menselijke geschiedenis. Slachtoffers werden in overvolle treinwagons naar Auschwitz gevoerd. Velen haalden het kamp niet eens, bij gebrek aan eten, drinken en zuurstof onderweg. Het aantal gedeporteerden lag bovendien zo hoog dat de crematoria van het kamp het aantal lijken niet konden verwerken. Lichamen werden opgestapeld in putten en verbrand. *Aktion Höss* was de binnenste cirkel van de hel van Dante. Het betekende de totale afgrond in de uiteindelijke vernietigingspolitiek van de nationaalsocialisten.

Op het moment dat ik het album van Höcker in handen krijg, is dat dan ook het beeld dat Auschwitz bij mij oproept. Het is het gekende beeld, een beeld van gruwel, gebaseerd op de bevrijdingsfotografie. Na 1945 raakte de horror van de concentratie- en vernietigingskampen immers vooral bekend door foto's en video's die de geallieerden maakten bij de bevrijding van nazi-Duitsland. Het zijn de foto's die we vandaag nog steeds kennen, beelden van uitgemergelde lichamen en opgestapelde lijken. Na de oorlog gingen ze de wereld rond, vulden ze musea en gaven ze vorm aan onze visuele herinnering van de Holocaust.

Maar in het Höcker-album tref ik in het voorjaar van 2007 plots een heel ander beeld van Auschwitz aan. Ik zie foto's van camaraderie, van mensen die aan teambuilding doen, van plezier. Er is een reeks pagina's gewijd aan een uitstapje naar de Sołahütte, een vakantieverblijf waar het kamp-personeel naartoe trok om zich te ontspannen. Zo is er een foto van een bergje, met een klein riviertje, een brugje en een accordeonist, waarop de officieren te zien zijn. Höcker, Höss, Baer, Mengele: allen staan ze lachend afgebeeld in een vrolijk vakantietafereeltje.

Het is bevreemdend, want de foto's zijn menselijk. Ik kan het moeilijk rijmen met de onmenselijke daden waarvoor deze mensen verantwoordelijk zijn. Dit zijn de mensen die de industriële moordmachinerie getrokken hebben, die de massavernietigingsoperaties dag in dag uit uitgevoerd hebben. Hun vrolijkheid staat in schril contrast met de beelden van de industriële vernietigingsoperaties zelf, van de doodsmachinerie en van verhakkelde lichamen in prikkeldraad – een manier waarop de gevangenen via de dood trachtten te ontsnappen uit de hel.

In het Höcker-album zie ik zaken die ik herken uit mijn tijd in de jeugdbeweging. Camaraderie op kamp. Sport, spel en vertier. Zangstonen. Verbondenheid. Enzovoort. Maar als je de context begrijpt, als je weet wat die mensen daar deden en waarvoor ze verantwoordelijk zijn, is het eigenlijk onbegrijpelijk. De foto's zijn genomen in Auschwitz, het meest diepzwarte gat dat je kan hebben. *Anus mundi*, zoals een SS-arts het zei. De anus van de wereld. Het meest gruwelijke dat we ooit gekend hebben.

De beelden in het album triggeren me. Ze openen voor mij de daderwereld. Ze tonen wie Karl-Friedrich Höcker eigenlijk was. Nochtans, zo merk ik tot mijn verbazing, is er over hem, in tegenstelling tot veel andere kampcommandanten en -officieren, relatief weinig terug te vinden. Redelijk snel stuit ik op het feit dat hij een beklaagde is geweest tijdens het Auschwitz-proces in Frankfurt am Main in 1963-65. Veel verder dan dat kom ik echter niet. Het verbaast me. Hoe kan het dat er zo weinig geweten is over een figuur die zo'n album heeft nagelaten?

Het zorgt ervoor dat ik zelf op zoek ga. Ik wil het levenspad van Karl gaan onderzoeken, naar analogie met andere vermaarde Auschwitz-kampcommandanten. Zoals Rudolf Höss, leidinggevende over Auschwitz tijdens het grootste deel van de

oorlog. Zijn verhaal raakte na de oorlog onder meer bekend dankzij de roman *La mort est mon métier* ('De dood is mijn beroep') van de Franse auteur Robert Merle. In dat boek, gebaseerd op Höss' levensverhaal, wordt het leven van de kampcommandant uiteengezet in enkele 'staties', sleutelmomenten die zijn leven richting gaven. Merle beschrijft hoe Höss zich ontwikkelde tot de man die hij tijdens de oorlog was.

Het is dat wat ik ook voor Höcker wil doen. Ik wil zijn levenspad op eenzelfde manier onderzoeken als dat van Höss. Ik wil op zoek gaan naar zijn staties, de scharnierpunten in zijn leven. Wie was Karl-Friedrich Höcker? Ik wil begrijpen hoe hij dader is geworden.

In juni 2007 neem ik contact op met Rebecca Erbeling (Becky), archivaris in het United States Holocaust Memorial Museum (USHMM) in Washington. Becky is een jonge vrouw, iets jonger dan ik. Een halfjaar eerder is het Höcker-album op haar bureau beland. Niet goed wetende wat het is, behalve dat het met Auschwitz te maken moet hebben, begint ze erdoor te bladeren. Ze scant een aantal pagina's, buigt hier en daar de kaft om een goede afdruk te krijgen, en bestudeert de foto's.

Tot op een bepaald moment de waarde duidelijk wordt: dit is niet zomaar een album, het is hét daderalbum van de rechterhand van de kampcommandant in Auschwitz. Het Höcker-album toont een andere zijde van het vernietigingskamp, een parallel universum waar tot dan nog niet zoveel over geweten is. 'Van zo gauw we wisten wat het was, mocht ik er bijna niet meer aankomen,' vertelt Becky me later. Plots wordt het oude fotoboek een haast sacraal daderobject.

Dat ervaar ik zelf ook als ik uiteindelijk in het najaar van 2010 de unieke kans krijg om het Höcker-album in het echt te bekijken. Ik reis ervoor naar Washington, naar het USHMM, gelegen nabij de National Mall en het Capitool. Ik zal er

allerhande bronnen bekijken die Becky en haar collega Judith Cohen, hoofd van het fotodepartement, me beschikbaar stellen. Vele mappen met achtergrondinfo, hun eigen eerste onderzoeksresultaten, talloze microfilms en uiteindelijk ook het album zelf. Becky leidt me naar beneden in het museum. Doorheen een doolhof van strakke, witte gangen brengt zij me naar de kelder, waar ik terechtkom in een grote conservatieruimte. Het is er fris. Nadat ik aan een tafel geplaatst ben, wordt het album binnengebracht in een doos. De hoofdarchivaris zelf is erbij.

Het inkijken van het album is een heel gebeuren. Ik moet witte handschoenen aandoen, om vervolgens mijn handen op mijn rug te plaatsen. Aan het document komen mag niet. Ik durf nauwelijks te ademen. Pagina na pagina toont de archivaris het volledige album. Het is een surreëel moment. Met verwondering zie ik de originele beelden die ik al een geruime tijd bestudeer. Ik tracht uit te zoeken wie erop staat, waar de foto's genomen zijn, wat ze precies weergeven, wat er kan afgeleid worden uit de beelden, enzovoort.

Uiteindelijk breng ik een volle week door in het archief van het museum in Washington. Het is het walhalla voor de Holocaust-onderzoeker. Er is haast geen archief dat er niet op microfilm staat. De bibliotheek en de videotheek zijn gigantisch. Beetje bij beetje ontrafel ik er de levensloop van Karl Höcker. Van zijn geboorte in Engershausen over zijn jeugd in Lübbecke tot zijn SS-dienstfiche die in Berlijn opgeslagen ligt: geleidelijk aan krijg ik er zicht op de staties van Höckers leven.

Dat Höcker een bijzonder belangrijk figuur geweest is in de geschiedenis van de Holocaust, is op dat moment in ieder geval duidelijk. Aanvankelijk is Höcker adjudant, rechterhand van de kampcommandant in vernietigings- en concentratiekamp Majdanek, in het oosten van Polen. Hij leidt er onder

meer *Aktion Erntefest*, een moordactie waarbij in de nacht van 2 op 3 november 1943 meer dan 18.000 Joden worden geëxecuteerd. Kort nadien transfereert hij naar Auschwitz. Daar arriveert hij net voor *Aktion Höss*, de gruweloperatie waarbij op enkele weken tijd meer dan 320.000 Joden vermoord worden. Ook in Auschwitz vervult Höcker de rol van rechterhand van de kampcommandant.

Als adjudant is Höcker in Auschwitz en Majdanek eigenlijk de 'in between'. De kampcommandant is de grote baas, maar hij kan zich niet met alles bezighouden. Zijn rechterhand vormt een soort van 'hub', de verbinding tussen het terrein en de leiding. Zo draagt Höcker onder meer de verantwoordelijkheid over de wapendistributie en over de dagelijkse leiding. Als er 's ochtends een vergadering is over de moordoperaties, dan is hij degene die die leidt. Höcker staat aan de uitvoerende top. Hij is een soort topexpert uit het veld die tegelijk beschikt over commandogeweld. Zijn hogere rang zorgt ervoor dat als hij zaken vraagt of influistert bij de kampcommandant, ze in orde gebracht worden.

Het maakt dat je kan zeggen dat Karl Höcker de 'hub' is die zowel *Aktion Erntefest* als *Aktion Höss* mede uitvoert, in goede banen leidt. Höcker is de rechterhand van de kampcommandant in beide kampen op het moment dat daar de grootschalige vernietigingsoperaties plaatsvinden: vanuit daderperspectief maakt dat hem een bijzonder interessante figuur.

In oktober 2011 vertrek ik met de auto naar Polen. Ik wil er de *crime scenes* bezoeken: Auschwitz en Majdanek, twee cruciale staties op Höckers levenspad. Ditmaal reis ik echter niet alleen. Om te beginnen pik ik aan de Nederlandse grens Annette Behrens op. Annette is een Duitse die in Nederland fotografie studeert. Net als ik is ze getriggerd geraakt door het album van Höcker. Op het moment dat onze zoektochten

elkaar kruisen, heeft ze al heel wat mensen gecontacteerd om meer te weten te komen over het album. We besluiten samen verder op pad te gaan.

Even verder in Duitsland, in Görlitz, voegt ook Tilman Taube zich bij ons. Tilman is een Duitser, een aimabele gast van mijn leeftijd. Met hem heb ik een jaar eerder, na mijn terugkeer uit Washington, al contact opgenomen. Daar hadden ze me verteld dat hij bezig was met een soortgelijk onderzoek als ik. Alleen: Tilman deed onderzoek naar zijn eigen grootvader, Heinz Baumkötter. Die was tijdens de Tweede Wereldoorlog hoofdarts geweest in het concentratiekamp Sachsenhausen. Hij was er verantwoordelijk voor heel wat gruweldaden. Tilman wil een boek schrijven over het levensverhaal van zijn grootvader. Omdat die ook te zien is op de foto's in het Höcker-album, besluit hij ons te vergezellen.

Met zijn drieën trekken we naar Polen. Een Belg en twee Duitsers, op zoek naar Karl. *Finding Karl*. Het wordt een ongelooflijk leerrijke reis, een aaneenschakeling van surreële momenten.

Onze trip begint in Auschwitz, waar we ontvangen worden door Piotr Setkiewicz, hoofd onderzoek van het Poolse staatsmuseum. Hij leidt ons naar een reeks plaatsen die te zien zijn in het Höcker-album. Zo bezoeken we onder meer de restanten van de Sołahütte (het buitenverblijf van de SS'ers aan de Soła-rivier), het Führerheim (een 'clubgebouw' waar de SS-officieren naartoe gingen) en een gebouwtje waar de SS'ers aten voor de jacht. We gaan ook naar Villa Höss, een mooi gebouw met een prachtig aangelegde tuin, een soort van oase aan de rand van het kamp. Het is een paradijs op amper twintig meter van het crematorium, de eerste experimentele gaskamer van Auschwitz. Surreëel. We vergelijken de sites stuk voor stuk met de foto's in het album. Hetzelfde doen we op de *crime scenes* in en rond het kamp, waar we de realiteit toetsen

aan datgene wat Höcker doorheen de jaren op verschillende processen verklaard heeft.

Na Auschwitz reizen we door naar Lublin. Tekenend voor het avontuur dat onze reis is, wordt dat echter een onwaarschijnlijke tocht. Het is op dat moment begin november, de start van de winter in Polen. Dat betekent dat het vanaf 16u al begint te schemeren. Toch besluiten we eerst nog even naar een vriend te gaan in Oświęcim, voor we om 18u zullen doorrijden naar Lublin. Zeer Belgisch, maar al snel blijkt dat dat iets is wat je in Polen niet moet doen.

Wanneer we doorrijden hangt er een dikke mist. We zien niet verder dan een meter voor onze wagen. Tegelijkertijd moeten we over een tweevaksbaan waar de snelheid zo hoog ligt als op een Belgische autostrade. Gekkenwerk. Toch willen we die avond absoluut nog in Lublin raken, op zo'n vier uur rijden van Auschwitz. Met het hart bonzend in de keel vervolgen we onze tocht. Meermaals bekruipt me de gedachte dat ons laatste uur hier geslagen heeft, dat we zullen omkomen in een verkeersongeluk onderweg naar Lublin. Desondanks bereiken we 's avonds laat heelhuids onze bestemming – tot onze grote opluchting. De absurditeit van mijn fascinatie voor Karl heeft een nieuw hoogtepunt bereikt.

Daags nadien hervatten we onze zoektocht. Het procedé van Auschwitz herhaalt zich: 's ochtends bezoeken we het museum en gaan we naar vernietigingskamp Majdanek, nadien duik ik in het archief om meer info te vinden over Karl. Daar doe ik ditmaal een onwaarschijnlijke ontdekking. Tot dan is er geen direct bewijs voor de betrokkenheid van Höcker bij *Aktion Erntefest*, de moord op meer dan 18.000 Joden in de nacht van 2 op 3 november 1943 – op het moment van ons verblijf in Lublin toevallig dag op dag 65 jaar geleden. Höcker zelf heeft tijdens het Majdanek-proces in 1988 beweerd dat hij